

УДК 323.272:329.17

С41

**РЕВОЛЮЦІЙНА СКЛАДОВА
ДОКТРИНИ НАЦІОНАЛІЗМУ****REVOLUTIONARY COMPONENT
OF THE NATIONALISM DOCTRINE****Сич О. М.,**

кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління
та адміністрування, Івано-Франківський
національний технічний університет нафти і газу,
голова Івано-Франківської обласної ради
(Івано-Франківськ, Україна), e-mail:
sycho@ukr.net

Sych O. M.,

PhD in history, Associate Professor, Professor of
the Department of Public Administration and Local
Government of Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas, head of Ivano-Frankivsk
regional council (Ivano-Frankivsk, Ukraine), e-mail:
sycho@ukr.net

Автор досліджує питання революційної складової доктрини націоналізму. Свій аналіз здійснює в рамках модерністської парадигми націоналізму та його трактування як ідеології і політичного руху і залучає для цього праці Е. Сміта, Е. Гелнера та Р. Шпорлюка. В процесі аналізу з'ясовано, що окремі положення доктрини націоналізму та завдання щодо досягнення ним статусу національної автономії, вперше сформульовані Е. Смітом, передбачають революційний шлях їхньої реалізації. Е. Гелнер, найвідоміший представник модерністської парадигми націоналізму, його виникнення взаємозалежне із виникненням індустріального суспільства і наділяє націоналізм завданням поширення в ньому «високої культури» та руйнування підвалин старого суспільства, а отже і природним революційним потенціалом. Натомість Р. Шпорлюк, теорія якого базується на «українському проекті», процес виникнення націоналізму розглядає у контексті імперології і трактує його як силу, спрямовану на підриє і ліквідацію імперій, а отже вважає націоналізм головною модернізаційною силою народів, які не мають власної держави. У підсумку автор робить висновок, що революційна характеристика націоналізму є його іманентною сутністю.

Ключові слова: націоналізм, доктрина націоналізму, модерністська парадигма, національна автономія, індустріальне суспільство, імперія, модерна нація.

In the article the author investigates the issues of the revolutionary component of the nationalism doctrine. His analysis is carried out within the framework of the modernist paradigm of nationalism and its interpretation as an ideology and political movement, for this he involves the works of A. Smith, E. Gellner and R. Szporluk. In the course of the analysis, he concludes that certain provisions of the nationalism doctrine and the task of achieving of national autonomy state by it, first formulated by A. Smith, envisage a revolutionary way of their realization. According to E. Gellner, the most prominent representative of the nationalism modernist paradigm, its emergence is interdependent with the emergence of an industrial society; E. Gellner assigns the nationalism with the task of spreading a «high culture» and the destruction of the old society foundations, and thus of the natural revolutionary potential. Instead, R. Szporluk, whose theory is based on the «Ukrainian project», regards the process of nationalism emergence in the context of empirology and sees it as a force aimed at undermining and eliminating empires, and therefore considers nationalism as the main modernizing force of nations that do not have their own state. At the end, the author concludes that the revolutionary characteristic of nationalism is its immanent essence.

Keywords: nationalism, nationalism doctrine, modernist paradigm, national autonomy, industrial society, empire, modern nation.

Перманентний революційний процес в Україні та активізація націоналістичного руху відбуваються на тлі загальноєвропейської тенденції «правління» політичного життя. Щорічно в інформаційному просторі появляються новини про успіхи «правих»

в національних парламентських та президентських виборах країн не тільки «нової», але й «старої» Європи. Для перших це виглядає закономірним явищем у контексті триваючого процесу пост-окупаційного відновлення ознак повноцінної національної державності, у якому праві політичні сили закономірно відіграють вагомий роль. Однак успіхи правих потрясають також стабільні країни Західної Європи, в яких становлення націй-держав відбулося ще в попередні століття і здавалось би не існує тієї загрози національним ідентичності та державності, які зазвичай активізують місцеві націоналізми. І навіть більше – праві рухи Європи активізуються не тільки в парламентських, але й в революційних формах політичної боротьби. Намагання Каталонії здобути незалежність від Іспанії в 2017-му, цьогорічна радикалізація її прихильників, так само як і радикалізація правих у Німеччині яскраве тому свідченням. Такі процеси актуалізують потребу глибшого вивчення різних аспектів сучасного націоналізму, а зокрема революційної складової його доктрини.

Отож, об'єктом цього дослідження є націоналізм, а предметом – революційна складова його доктрини.

Сьогодні в українській політичній науці склалося двояке відношення до тематики націоналізму. З одного боку, вона значною мірою ще належить до категорії табуованих. Причинами для цього є як історична пам'ять про ексцеси періоду Другої світової війни, так і стереотипи совєтської антинаціоналістичної пропаганди. З іншого – вже існує та достатня маса досліджень і видань антологічного характеру, які дозволяють говорити про перспективи для глибокого наукового вивчення його феномену. Серед іншого слід відзначити загальну антологію націоналізму під редакцією О. Проценка та В. Лісового, що вже витримала декілька перевидань, та антологію українського націоналізму в двох томах під редакцією В. Рога. Найбільш системно існуючі теорії нації та націоналізму в однойменній роботі опрацював Г. Касьянов. Аналізу сучасного стану українського націоналізму присвячені дослідження Е. Андрущенко, І. Загребельного, В. Кулика, Ю. Михальчишина, В. Панченка. Добрим науковим майданчиком для активізації таких досліджень стала постійно діюча наукова конференція «Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави». У її рамках вже відбулося вісім тематичних всеукраїнських та міжнародних конференцій, одна із яких спеціально була присвячена темі національної революції у загальноєвропейській традиції та українському контексті [5]. Новітні революційні процеси в Україні стали також темою для окремих «Бандерівських читань», що розпочалися ще під час Революції гідності і набувають щорічного регулярного характеру [1]. Ряд праць на вказану тему опублікував також автор статті.

В той же час, більшість досліджень присвячені загальній характеристиці націоналізму, або ж зовнішнім проявам його дії, в тому числі і

революційної. Натомість відсутні спеціальні дослідження про революційність націоналізму як його іманентну внутрішню сутність. А тому завданням цієї статті є розкриття революційної складової доктрини націоналізму.

При цьому, зважаючи на поліморфний характер націоналізму, вважаємо за доцільне обмежити коло аналізованих його трактувань і парадигм. Так, зокрема, класик досліджень феномену націоналізму Е. Сміт виділяє такі його найосновніші трактування: 1. процес утворення й становлення націй; 2. почуття й свідомість належності до нації; 3. мова й символіка нації; 4. соціальний і політичний рух від імені нації; 5. доктрина і/або ідеологія нації [6, с. 13]. Очевидно, що для нашого аналізу надаються два останні значення – націоналізм як політичний рух та ідеологія.

Щодо парадигм, то вони прив'язані до версій походження нації й Е. Сміт виділяє наступні: модернізм, переніалізм, примордіалізм та етносимволізм. Якщо коротко, то їхня суть полягає в наступному. Модерністи, як про це лаконічно заявляє Е. Гелнер, вважають, що «коріння націоналізму слід шукати в модерній добі» [2, с. 209]. Переніалісти (*perennial* – постійний, вічний) хоч і погоджуються, що ідеологія націоналізму є сучасною, однак обстоюють думку, що «багато націй існувало з найдавніших часів». Вчений уточнює, що переніалізм є притаманний у більшій мірі історикам, а от «спеціалісти у царині суспільних наук і органічні націоналісти» обрали своїм пристанищем примордіалізм (*примордіальний* – первісний, споконвічний). Для них нація вічна категорія і вона лежить в основі всіх подальших суспільних процесів і подій. Натомість етносимволізм взагалі «переміщує фокус досліджень від чисто зовнішніх політичних і економічних чи соціобіологічних факторів до культурних чинників символів, спогадів, мітів, вартостей і традицій», й при цьому набирає різних форм – як модерністських, так і переніалістських чи примордіальних [6, с. 46–62].

В свою чергу, систематизуючи різні версії походження націй та націоналізму, український вчений Г. Касьянов переніалізм не відділяє від примордіалізму й з ноткою скепсису зазначає, що перший є хіба особистим винаходом Е. Сміта. Хоча останній обґрунтовує етніцистську версію походження нації і в його працях яскраво виражено прослідковується обстоювання парадигми етносимволізму. Сам же Г. Касьянов умовно виділяє модернізаційну версію його походження та марксистський, консервативний і психологічний підходи. Якщо ж уважно їх проаналізувати, то можна зауважити, що насправді всі вони зводяться до модернізаційної версії – тобто до аналізу й критики націоналізму з точки зору його сучасного походження [3, с. 159–177].

З уваги на актуальність аналізу революційного потенціалу сучасного націоналізму ми також обмежимося до рамок його модерністської версії. До слова кажучи, вона сьогодні в націоналізмі,

за визначенням Е. Сміта, є «панівною і ортодоксальною наукою» [6, с. 51].

Отож, у підсумку цих зауваг, зазначимо, що в цій статті ми здійснюємо аналіз революційного потенціалу націоналізму як доктрини та політичного руху у його модерністському розумінні.

Відразу ж зазначимо, що націоналізм у модерністському трактуванні загалом постає як революційний феномен. Аналізуючи різні модерністські погляди, Е. Сміт серед них виділяє соціоекономічний, соціокультурний, політичний, ідеологічний та конструктивістський різновиди. За змістом цього аналізу вбачається, що, як мінімум, три останні відводять йому саме таку у роль. В політичному трактуванні націоналізм виступає «неминучою супровідною обставиною державного суверенітету», особливо коли «виконується на професійній основі... всупереч конкретним імперським/колоніальним державам» (Д. Бруйлі, Е. Гіденс). В ідеологічному він обґрунтовує «руйнування імперій і створення націй там, де їх не було» (Е. Кедурі), а в конструктивістському (Е. Гобсбаум, Б. Андерсон) – виступає інструментом мобілізації і «спрямування енергії вивільнених мас» [6, с. 50].

Аналізуючи революційність націоналізму через призму його доктрини, перш за все відзначимо неоднозначність ставлення більшості дослідників щодо наявності чи повноцінності її як такої у націоналізмі. Г. Касьянов подає їх широкий спектр – від тих, хто вважає це явище настільки мізерним й позбавленим власних мислителів-класиків (Е. Гелнер, Б. Андерсон, Г. Сетон-Вотсон), що воно не варте уваги, й до її захисників (К. Гейз, Г. Кон, Р. Шпорлюк), які в свою чергу переконують, що доктрина націоналізму була переконана багатьма видатними мислителями кін. XVIII – XIX ст. Дослідник справедливо відзначає, що аналогічні закиди можна адресувати будь-якій класичній світоглядній доктрині, адже кожна із них на початках не відзначалася надзвичайною вишуканістю й не відразу набрала своєї класичної форми. Серед інших він вирізняє Е. Сміта як того, хто переконаний, що націоналізм функціонує перш за все як політична доктрина й хто першим скомпопував окремі елементи націоналістичної доктрини в єдину цілісність [3, с. 152–153].

А тому, аналізуючи наявність іманентної революційності в націоналізмі, перш за все звернемося до поглядів Е. Сміта. До основних положень доктрини націоналізму цей вчений відносить такі твердження: 1. світ природно поділений на нації, кожна з яких має власний характер і долю; 2. нація є єдиним джерелом будь-якої політичної влади і лояльність до нації перевищує всі інші лояльності; 3. щоб бути вільними, люди мають ідентифікуватися з певною нацією; 4. щоб бути самобутньою, кожна нація має бути автономною; 5. задля миру і справедливості на землі нації мають бути вільними і захищеними [7, с. 207–208].

Таким чином, до основних положень доктрини націоналізму Е. Сміт відносить вимогу, що «кожна

нація має бути автономною». В іншій своїй праці дослідник це формулювання виражає дещо ширше й прийнятніше для нашого аналізу – «кожна нація потребує повного самовираження й автономії». Відповідно, й до головних завдань націоналізму він, поряд з потребою національного об'єднання та захисту національної ідентичності, відносить і досягнення стану національної автономії. При цьому Е. Сміт уточнює, що він розуміє під цим терміном: «Таке національне самоврядування буває або повне, на зразок суверенної територіальної держави, або часткове на кшталт місцевого чи федерального самоврядування» [6, с. 28–31].

Логічно пов'язаним із положенням про потребу автономного існування нації є й останнє із доктринальних тверджень Е. Сміта, що «всі нації мають бути вільними і захищеними». Очевидно, що вільний стан нації передбачає право на заснування нею власної держави, яка й слугуватиме найкращим інструментом її захисту. Вчений наголошує, що хоч існують різні види націоналістичної ідеології (релігійна, світська, консервативна, радикальна, імперська, сепаратистська тощо) і кожна з них заслуговує на детальний розгляд, але «усі вони виявляють спільні основні складники й характеризують ідентичною ознакою: надзвичайним домаганням статусу самостійної держави» [6, с. 27].

Обидва наведені положення доктрини націоналізму та сформульоване Е. Смітом його завдання щодо досягнення стану національної автономії значною мірою передбачають революційний шлях його досягнення. І в першу чергу це стосується східноєвропейського виду націоналізмів згідно типології Г. Кона, які, як відомо, розвивалися в умовах бездержавного існування відповідних націй [4, с. 629–633]. Однак, як свідчать процеси т.зв. «етнічного відродження» 60–70-х років ХХ ст., які охопили такі північноамериканські і європейські регіони як Квебек, Фландрія, Шотландія, Каталонія, Бретань, Країна Басків, Корсика, Уельс, та нинішня боротьба Каталонії за незалежність від Іспанії, революційність притаманна і західноєвропейським націоналізмам. Щоправда її підстави мають свою відмінність і лежать у площині захисту регіональних економічних та культурних інтересів окремих етносів в сучасних промислово розвинутих державах Заходу. В трактуванні Е. Сміта мова йде про виконання цими етнонаціоналізмами завдання щодо захисту національної ідентичності. Однак, тема проявів революційності націоналізму як політичного руху протягом його модерністської історії є предметом окремого наукового дослідження.

Окрім поглядів Е. Сміта, вважаємо за доцільне вибірково залучити до аналізу думки таких яскравих представників двох полярних таборів доктринальної характеристики націоналізму як Е. Гелнер та Р. Шпорлюк.

Зокрема, Е. Гелнер був одним із найзатятіших скептиків «доктринальності» націоналізму. Він вважав, що «пророки націоналізму» не належали

до мислителів вищого рівня й що всі вони мало відрізняються один від одного, а якщо хтось із них зникне, то його місце заступить інший і від цього якість націоналістичної думки не постраждає. Саму доктрину націоналізму вчений вважав такою, що не варта глибокого аналізу, не бачив у ній достатньо добре сформульованих текстів і в притаманній йому афористичній манері підсумовував, що в ній «не було того пирога, в який можна було б встромити зуби» [2, с. 169–170].

В той же час Е. Гелнер був і найвидатнішим представником модерністської парадигми націоналізму. Він у теорії вченого постає як безсумнівно революційний чинник суспільного розвитку. Е. Гелнер вважає, що суспільство у своєму розвитку пройшло три стадії: доаграрну, аграрну та індустріальну. В силу поєднання культурних, соціальних та економічних процесів націоналізм виникає саме в індустріальну добу, що одночасно постає і як «доба націоналізму». Теорію його виникнення Е. Гелнер базує на взаємодії трьох категорій – «економіки», «культури» та «держави». Економіка індустріальної доби вимагає нового типу виробничника, який володіє значно ширшим обсягом знань, аніж ті, які він в попередню добу спонтанно отримував від життя, під час «навчання на роботі» чи в межах місцевої спільноти. Таким чином, індустріальна економіка потребує надзвичайної мобільності населення і вона може бути сформована завдяки масовому поширенню т.зв. «високої культури» та запровадженню централізованої освітньої системи. Виконання такого завдання під силу тільки централізованій державі. Одним словом, «економіка вимагає як нового типу централізованої культури, так і централізованої держави. Культурі потрібна держава. Але й держава, очевидно, не може покладатися на розмиті підгрупи, вона потребує однорідного культурного поля для своєї пастви, коли їй потрібно або підтримувати порядок, або утримувати той мінімальний рівень громадянської свідомості і моралі, без яких суспільне життя стає проблематичним» [2, с. 187–188].

На переконання Е. Гелнера саме націоналізм покликаний виконати функцію поширення в масах «високої культури». У цьому сенсі він визначає його, як «гін до злиття культури і держави, забезпечення культури її власним і лише одним політичним дахом» [2, с. 76]. З уваги на це часто в науковій літературі теорію Е. Гелнера ще називають «функціоналістською». На думку дослідника виникнення націоналізму носить детерміністський характер: «...Націоналізм – не випадковість: він є явищем фундаментальним і впливовим, це наша доля, а не наслідок випадкової хвороби, прищепленої нам графоманами епохи пізнього Просвітництва» [2, с. 207]. Щоправда, такий детерміністський підхід автора нерідко є об'єктом критики з боку інших дослідників феномена націоналізму.

Таким чином, націоналізм згідно гелнерівської теорії вже з природи свого виникнення має революційний характер. Адже, будучи локомотивом

масового поширення високої культури і соціалізації населення в одну національну спільноту, він тим самим руйнує підвалини старого суспільства. Аналізуючи гелнерівську теорію націоналізму, Г. Касьянов, узагальнююче вказує, що той одночасно діє у двох напрямках: з одного боку руйнує старі суспільні структури, а з іншого – формує нові [3, с. 166].

Поєднання в природі націоналізму двох начал – руйнівного та конструктивного – має також важливе значення для розуміння його сутності і використання потенціалу сучасного українського націоналізму в процесі розбудови національної держави.

Ще одним важливим аспектом теорії Е. Гелнера, який вказує на органічний для націоналізму революційний потенціал, є сформульоване ним визначення: «Націоналізм – це політичний принцип, згідно з яким політична та національна одиниці мають збігатися». Їхня незбіжність є неодмінною причиною революційних суспільних зрушень. «Крайні націоналісти почуваються упослідженими, якщо їхній національний державі не вдається зібрати у своїх межах всіх представників певної нації і якщо вона толерує присутність значної кількості представників інших груп на своїй території, особливо якщо ті перебувають на важливих позиціях у суспільстві», – вважає дослідник [2, с. 201].

Оцінюючи майбутнє націоналізму, Е. Гелнер скептично ставиться до перспективи появи всесвітньої однорідної в своїх основах індустріальної культури, а тому й не вірить, що епоха націоналізму може відійти у минуле. «Загалом націоналістичний імператив – вимога відповідності політичній одиниці й культури – залишатиметься в силі, незважаючи на існування дрібних і незначущих винятків. У цьому сенсі не варто очікувати кінця епохи націоналізму». Очевидно, за такою логікою не варто очікувати й нівеляції революційних основ націоналізму. Хоча, вчений вважав, що з часом націоналізм може набрати «менш агресивних, поміркованіших форм» [2, с. 163–168].

На іншому полюсі доктринальної характеристики націоналізму перебуває американський дослідник українського походження Р. Шпорлюк. Вважаючи Е. Гелнера мало не вчителем у сфері досліджень націоналізму, він на відміну від нього вважає, що націоналізм має ціле гроно своїх власних класиків. До їх числа Р. Шпорлюк перш за все відносить Ф. Ліста: «Більше за будь-кого з досі знаних мені націоналістичних мислителів Фрідріх Лист (1789–1846) заслуговує на звання провідного теоретика, а, можливо, й засновника «наукового націоналізму»», – зазначає дослідник. Підкреслюючи вагомість Ф. Ліста у розробці саме політекономії націоналізму, вчений називає його «Марксом націоналізму». Аналогічно, в аспекті соціологічних підстав виникнення націоналізму він його класиком вважає також М. Вебера. Подібно до Е. Гелнера, Р. Шпорлюк пересипає свої праці влучними афоризмами і вже останнього називає

«Вебером націоналізму», заперечуючи зауваження ще одного відомого скептика «доктринальної» вартісності націоналізму Б. Андерсона, що «націоналізм не створив своїх великих мислителів – ані Гоббсів, ані Токвілів, ані Марксів, ані Веберів». Дослідник вважає, що тільки олімпійська наукова слава М. Вебера стала причиною того, що націоналізм залишився непоміченим у його творчості. До класиків націоналізму Р. Шпорлюк відносить також Ж.–Ж. Руссо, Е. Берка, Й. Гердера [8, с. 55, 58].

Процес виникнення нації та націоналізму Р. Шпорлюк розглядає у контексті світової історії, застосовуючи при цьому ідеї Б. Андерсона про «уявлені спільноти» та думки Л. Грінфелд про те, що формування практично всіх націй відбувалося в умовах протистояння з іншими націями [8, с. 434]. Для нашого дослідження звернення до поглядів Р. Шпорлюка викликає тим більший інтерес, що його теорія базується на «українському проекті». Суть його поглядів зводиться до того, що в момент глобальної модернізації відсталих народів Україна була «окраїною» Росії та Польщі, які також, у свою чергу, були «окраїнами» передового Заходу. Коли відбувається трансформація російського та польського суспільств у національні, Україна опиняється перед вибором – і надалі залишатися їх «окраїною», а чи самотійно, а не через посередництво інших націй, ввійти в модерний світ.

Оскільки українці мали свою освічену еліту та історичні, культурні і державницькі традиції, то на їх базі почалося творення України як «уявленої спільноти». Наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. малоросійські еліти, які до цього демонстрували лояльність до офіційної російської імперської ідентичності, створюють власну ідеологію і її суттю стає теза: «Українці є такою самою нацією, як росіяни і поляки». З позицій модерністського трактування витоків нації і націоналізму, автор вважає, що подібно до інших модерних націй, українські інтелектуали вибудовують історичне підґрунтя своєї нації і починають «націоналізувати донаціональну історію», витворюючи українській національний міф про те, що модерна українська нація, яка на той час складалася переважно із селянства, насправді є «спадкоємницею політичних і військових здобутків козацької доби» [8, с. 353, 425].

Здійснюючи аналіз поглядів Р. Шпорлюка, український вчений Г. Касьянов підсумовує: ««Модерністська» концепція Р. Шпорлюка є прикладом того, як «інструменталістські» теорії нації можна застосувати на «українському матеріалі»» [3, с. 279].

Теорія Р. Шпорлюка про походження націй і націоналізмів органічно вписана в контекст імперології та колоніалізму і постколоніального становлення національних держав. Власне, його головна праця, що пізніше була трансформована в значно ширше видання «Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща», початково носила назву «Імперії та нації». До імперій

автор відносить і Советський Союз, методично аргументуючи перед західним читачем, що це державне утворення своїми географічними межами і домінуючими культурно-ментальними рисами та суспільними принципами є продовженням Російської імперії. «Формально створений у 1922–1924 рр. Радянський Союз являв собою відновлену Російську імперію у найголовніших і найочевидніших рисах», – стверджує автор [8, с. 270]. При цьому він приходиться до парадоксального висновку, що імперія не тільки пригнічує інші народи, але й активізує їхні націоналізми, одночасно послаблюючи свої модернізаційні спроможності.

Закономірно, що Р. Шпорлюк, розвиваючи теорію формування модерних націй у процесі трансформації імперій не міг оминати революційної складової цього процесу. «Націоналізм спрямований на підірив і ліквідацію імперій чи тих утворень, які їм тотожні. Націоналізм – це прорив за межі імперій і подібних до них цивілізацій. Націоналізм не лише підриває імперії інтелектуально, обстоюючи ідею національного існування у всесвітньому контексті: в ім'я вселюдських принципів він сповідує самовизначення спільнот, підпорядкованих імперіям та цивілізаціям», – стверджує автор, вважаючи при цьому, що визнання саме такої «універсалізаційно-підіривної» ролі націоналізму бракує С. Гантінгтові у його аналізі зіткнення цивілізацій в посткомуністичному світі [8, с. 86]. Отож, націоналізм у трактуванні Р. Шпорлюка є головною революційною, модернізаційною силою народів, які не мають власної держави, але які прагнуть її мати.

Таким чином, проаналізувавши погляди Е. Сміта, який є класиком в дослідженнях феноменів нації і націоналізму і перший серед їх дослідників систематизував та сформулював основні положення доктрини націоналізму, та погляди Е. Гелнера і Р. Шпорлюка, які представляють полярні табори в доктринальній характеристиці націоналізму, приходимо до висновку, що революційна характеристика націоналізму є його іманентною сутністю і належить до головних складових його доктрини. Дослідження відкриває перспективу вивчення проявів революційності націоналізму як політичного руху у його модерністській історії, а особливо на сучасному етапі.

Список використаних джерел

1. Бойко, Т., Галайко, Б., Сиротюк, Ю. (Ред.), 'Треті бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»', Київ, 3 лютого 2016, Івано-Франківськ: *Місто НВ*, 394 с.
2. Гелнер, Е., 2003. 'Нації та націоналізм; Націоналізм', *Пер. з англ. Г. Касьянов*, Київ: *Таксон*, 300 с.
3. Касьянов, Г., 1999. 'Теорії нації та націоналізму: Монографія', Київ: *Либідь*, 352 с.
4. Проценко, О., Лісовий, В. (Ред.), 2000. 'Націоналізм: Антологія', Київ: *Смолюк*, 872 с.
5. Сич, ОМ., (Ред.), 'Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст', Івано-Франківськ, 2–3 березня 2012, Івано-Франківськ: *Лілея-НВ*, 640 с.

6. Сміт, Е., 2004. 'Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія', *Пер. з англ. Р. Феценко*, Київ: «*K.I.S.*», 170 с.

7. Сміт, Е., 2006. 'Нації та націоналізм у глобальну епоху', *Пер. з англ. М. Климчук, Т. Цимбал*, Київ: *Ніка-Центр*, 320 с.

8. Шпорлюк, Р., 2013. 'Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща', *Пер. з англ. Г. Касьянов, М. Климчук, М. Рябчук, Я. Стріха, Д. Матіаш, Х. Чушаак*, Київ: *Дух і літера*, 552 с.

References

1. Bojko, T., Galajko, B., Syrotjuk, Ju. (Red.), 'Treti banderiv's'ki chytannja «Vizija Ukrai'ns'koi' derzhavy v ideologii' ukrai'ns'kogo nacionalizmu» (Bandera Third Reading «The vision of the Ukrainian State in the Ukrainian nationalism Ideology»)', Kyi'v, 3 ljutogo 2016, Ivano-Frankivs'k: *Misto NV*, 394 s.

2. Gelner, E., 2003. 'Nacii' ta nacionalizm; Nacionalizm (Nations and Nationalism; Nationalism)', *Per. z angl. G. Kas'janov*, Kyi'v: *Takson*, 300 s.

3. Kas'janov, G., 1999. 'Teorii' nacii' ta nacionalizmu: Monografija (Theories of a nation and nationalism: Monography)', Kyi'v: *Lybid'*, 352 s.

4. Procenko, O., Lisovyj, V. (Red.), 2000. 'Nacionalizm: Antologija (Nationalism: Anthology)', Kyi'v: *Smoloskyp*, 872 s.

5. Sych, OM., (Red.), 'Nacional'na revoljucija: zagal'no-jevropejs'ka tradycja ta ukrai'ns'kyj kontekst (National revolution: the European tradition and the Ukrainian context)', Ivano-Frankivs'k, 2–3 bereznja 2012, Ivano-Frankivs'k: *Lileja-NV*, 640 s.

6. Smit, E., 2004. 'Nacionalizm: Teorija, ideologija, istorija (Nationalism: Theory, Ideology, History)', *Per. z angl. R. Feshhenko*, Kyi'v: «*K.I.S.*», 170 s.

7. Smit, E., 2006. 'Nacii' ta nacionalizm u global'nu epohu (Nations and Nationalism in a Global Era)', *Per. z angl. M. Klymchuk, T. Cymbal*, Kyi'v: *Nika-Centr*, 320 s.

8. Shporljuk, R., 2013. 'Formuvannja modernyh nacij: Ukrai'na – Rosija – Pol'shha (Formation of the modern nations: Ukraine – Russia – Poland)', *Per. z angl. G. Kas'janov, M. Klymchuk, M. Rjabchuk, Ja. Striha, D. Matijash, H. Chushaak*, Kyi'v: *Duh i litera*, 552 s.

* * *